

ПАТРИАРХ НЕОФИТ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД НЕГО

Наскоро няколко християнските църкви избраха своя нов предстоятел. Наред с Католическата църква, Англиканската църква и Коптската патриаршия в Египет, на 24 февруари 2013 г. своя нов патриарх избра и Българската православна църква. Колкото и големи да са разликите между тях, всички тези църкви са изправени пред общото предизвикателство каква роля могат да играят християнските църкви в един секуларизиран свят или в общества, раздирани от противоречия. В България новият патриарх Неофит беше посрещнат с големи надежди и очаквания, а първите му стъпки успяха да внесат промени в публичния образ на Българската православна църква и в представата за нейната обществена роля.

БПЦ стоеше пред задачата за пръв път в модерната си история да проведе свободен и прозрачен избор на патриарх. Тази задача беше решена успешно. Така бе дадено положително начало. Но кои са основните предизвикателства пред новия патриарх и до каква степен може да се очаква той да се справи с тях?

1. Отношенията между Църквата и обществото: възможно ли е Църквата в България да възстанови общественото си влияние и да се наложи като обществен коректив?
2. Проблемът за институционалното укрепване на Българска православна църква, преодоляване на силните

центробежни тенденции и обръщане към проблемите от миналото.

3. Изоляция или икуменизъм: може ли БПЦ да преодолее тази фалшива дилема и да се наложи като активен участник на международната сцена, особено в диалога в Православния свят?

Анализ и изводи от избора на новия патриарх

Изборът на новия патриарх показва, че Българската православна църква може да произвежда и позитивни послания. На 24 февруари 2013 г. беше избран третия патриарх в модерната българска история – възстановена през 1953 г., Българската патриаршия е оглавена първоначално от патриарх Кирил, наследен през 1971 г. от патриарх Максим. Това беше и първия избор, проведен в условията на политическа демокрация и медиен плурализъм, което предопределяше голямото внимание към него.

Изборите бяха свикани след кончината на патриарх Максим, починал на 6 ноември 2012 г., на 98 годишна възраст, след 41 годишно служение като предстоятел на Църквата, оставил противоречиво наследство. В края на комунистическия режим Църквата беше изтласкана в периферията на обществения живот, а в годините на прехода тя преживя разкол и вътрешни противоречия, резултатите от които се чувстват и до днес. В края на живота си патриарх Максим успя да преодолее разкола и да обедини висшата йерархия, както и да наложи личния си

Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.

BULGARIEN

DR. MARCO ARNDT

April 2013

www.kas.de/bulgarien/

монашески пример като стандарт, по който да се ориентират и другите членове на висшето духовенство. Въпреки слуховете, съпровождали го през всички години на неговото служение, в края на живота му официално беше потвърдено, че той не е бил сътрудник на комунистическата Държавна сигурност, за разлика от много от другите действащи архиереи. Съхраняването на единството на Църквата обаче стана възможно чрез постоянното търсене на консенсуса между митрополитите, което в съчетание с отпадането на силите в края на неговия живот създаде впечатлението за слаб институционален център на Църквата и силни центробежни тенденции, израз на които са непремерените и понякога доста спорни изказвания и действия на отделни членове на Синода, които даваха повод за публични критики към тях.

Основните страхове преди избора бяха свързани с опасенията крехкото равновесие сред висшето духовенство да не прерасне в открити спорове или да възроди старите рани на разкола. Опасения съществуваха и за възможни външни влияния върху избора – независимо дали от политически сили, държавни институции или от съмнителни бизнесмени с влияние върху отделни митрополити. Изборите показаха, че тези опасения са били неоправдани.

Процедурата по избора на нов Български патриарх е описана в Устава на Българската патриаршия, който е в сила от 1951 г. и променен минимално в тази своя част през 2008 г. Съгласно устава, право да се кандидатира имаха всички митрополити, навършили 50-годишна възраст с минимум 5-годишен митрополитски стаж.¹ Тези правила

¹ След смъртта на Максим имаше кратка дискусия дали да се промени устава и да се даде възможност на Пловдивския митрополит Николай да участва в избора. Макар и един от най-младите членове на Синода, митр. Николай е оценяван като влиятелен митрополит, но с противоречиво име поради склонността му да се впуска в публични битки, както и заради реше-

даваха право кандидати да бъдат 12 от общо 14-те члена на Синода, изключвайки от възможната надпревара последните двама избрани митрополити. Уставът предвиждаше новият патриарх да бъде избран от Патриаршески изборителен събор, съставен от архиереи, монаси, свещеници и миряни от всяка епархия. Съборът трябваше да избере патриарх измежду трима номинирани от Св. синод митрополити.

Изборите за делегати на събора бяха проведени на 13 януари 2013 г. Съгласно устава всяка епархия излъчва петима делегати (по трима клирици и двама миряни), към които се добавят двама монаси от всяка епархия, а по право в Събора участие взимат и всички архиереи. Тъй като Българския патриарх е едновременно и Софийски митрополит, Софийска епархия излъчва двойно повече делегати от останалите епархии – 10. При определянето на делегатите опасенията бяха, че митрополитите ще се опитат да прокарат свои близки хора, върху които биха могли да оказват влияние. Частично тези опасения се оправдаха, тъй като в редица епархии предварително подготвените от митрополитите кандидатури бяха одобрени безпроблемно, като сред тях имаше и приближени и дори зависими от

нието си да дари спорната титла „архонт“ на един от богатите спонсори в своята епархия. Слуховете за възможна промяна на Устава бяха опровергани около седмица след смъртта на патриарх Максим, когато за наместник-председател на Синода беше определен Варненския митрополит Кирил, който пое и ролята на временно управляващ Софийска епархия, от която се излъчват и най-много делегати на Изборителния събор. Митрополит Кирил също е сред спорните духовници в Синода заради миналото си на сътрудник на Държавна сигурност и контактите си с местни бизнесмени от неговата епархия. Той обаче публично се разграничи от практиката за раздаване на архонтски титли и успя да обедини мнозинството от митрополитите, които настояваха за спазването на съществуващата уставна процедура по избор на патриарх.

Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.

BULGARIEN

DR. MARCO ARNDT

April 2013

www.kas.de/bulgarien/

митрополитите личности. До спорове обаче се стигна в Софийска епархия, където епархийските избиратели отказаха да одобрят списъка, предложен от митрополит Кирил. В крайна сметка за членове на Събора от София не бяха избрани някои от неговите най-спорни предложения, особено от средите на миряните.

Междувременно в публичното пространство се разви нещо подобно на „предизборна кампания“, в която най-силните кандидати търсиха медийното внимание и се опитваха да наложат своя публичен образ. Сред най-активните в тази кампания беше Варненския митр. Кирил, който като заместник-председател на Синода имаше и най-голяма възможност да присъства в медиите. Активно публично присъствие регистрираха и Ловчанския митр. Гавриил, и Старозагорският митр. Галактион. Внимателно бяха следени и изявите и позициите на Пловдивския митр. Николай – въпреки че самият той нямаше право да се кандидатира, мнението му се приемаше за показателно за настроенията в част от Синода.

Напрежението нарасна седмица преди Събора, когато Св. синод трябваше да определи тримата кандидати, които да бъдат предложени на Събора. Съществено препятствие беше уставното изискване всеки един от номинираните да събере мнозинство от 2/3 от всички членове на Синода. Това мнозинство се оказа трудно за постигане, като след двудневни драматични гласувания и повече от 20 тура, за кандидати бяха определени Старозагорския митрополит Галактион, Русенския митрополит Неофит и Ловчанския митрополит Гавриил. От тях най-лесно беше излъчена кандидатурата на Старозагорския митрополит Галактион, която обаче от самото начало се считаше за протоколна, поради твърде спорните и дори скандални позиции, заемани от него през годините. Значително по-трудно бяха определени двамата реални кандидати, като трудността да съберат 2/3 от гласовете (в крайна сметка това мнозинство беше фиксирано на 9 от общо

14-те члена на Синода) показва, че митрополитите са разделени на две групи. Така се стигна до решението фаворитите и на двете групи да бъдат предложени на Събора.

Съгласно устава изборът трябваше да стане в два тура – на първия тур новият патриарх можеше да бъде избран, ако беше събрал 2/3 от гласовете на делегатите на събора. Ако това условие не беше изпълнено, на втори тур се явяваха първите двама кандидати от първия тур, от които победителят се определяше с обикновено мнозинство.

Според очакванията за втория тур се класираха Русенския митрополит Неофит и Ловчанския митрополит Гавриил², като Неофит беше избран за патриарх с 90 гласа от присъстващите на събора 138 членове срещу 43 гласа за неговия основен конкурент.

² Биографията на митр. Гавриил го отличава от житейския път на повечето от останалите митрополити от това поколение. Роден през 1950 г. в София, той прекарва детството си в Чехословакия, където работят неговите родители, а след това завършва висше инженерно образование, преди да вземе решението да поеме по пътя на монашеството. Постриган за монах през 1979 г., в края на 80-те години той е представител на БПЦ към Московската патриаршия. През 90-те години отначало е протосингел, а след това викариен епископ на Софийския митрополит, с което се утвърждава като един от близките сътрудници на патриарх Максим, когато активно подкрепя в периода на разкола. Ръкоположен за епископ през 1998 г., той е избран за митрополит на Ловеч през 2001 г. Гавриил беше сред фаворитите на общественото мнение, тъй като беше и единственият потенциален кандидат с чисто минало в Държавна сигурност. Негово предимство беше и активното му, но лишено от скандали, публично присъствие. Ала като се има предвид фактът, че неговата биография е доста по-различна от тази на останалите митрополити, самото му достигане до балотаж на изборите може да се счита за успех.

BULGARIEN

DR. MARCO ARNDT

April 2013

www.kas.de/bulgarien/**Кой е новият Български патриарх?**

Патриарх Неофит е роден през 1945 г. в София, като много рано се насочва към духовното поприще. През 1965 г. той завършва Духовна семинария, а през 1971 г. - висше богословско образование в София. Монашеският му път от самото начало е свързан с патриарх Максим, който го постригва за монах през 1975 г. Още през този период той се налага като един от перспективните млади духовници, които се развиват с подкрепата на патриарха. През 1985 г. Неофит е ръкоположен за епископ и назначен за викариен епископ на Софийския митрополит. В следващите години за кратко е ректор на Богословския факултет към Софийския университет и Главен секретар на Синода, за бъде избран през 1994 г. за Русенски митрополит. В годините на разкола е един от най-активните и публични привърженици на патриарх Максим.

Като един от близките сътрудници на покойния патриарх, Неофит винаги е бил причисляван към потенциалните негови наследници, за което допринася и широката му богословска култура, качествата му на църковен певец, осанката му на архиерей. Най-голямото му предимство е, че той успя да се наложи като общоприемлива фигура сред митрополитите и да изгради образа на човек, внимателно търсещ съгласието между тях. Той се приема като възплъщение на традицията, приемствеността и консенсуса, което не е маловажно качество с оглед противоречията сред висшето духовенство. Сред неговите недостатъци се посочва факта, че беше оповестен като един от сътрудниците на комунистическата Държавна сигурност сред висшето духовенство, регистриран за сътрудник през 1983 г. Досието му обаче се състои едва от 17 страници, в които преобладават донесения срещу самия него, както и критични мнения, изказани от офицерите от ДС, наблягащи върху неговата религиозност и

„консервативност“. След оповестяването на досиетата тогавашният митрополит Неофит призна за такива контакти, но отрече те да са имали конспиративен характер, което се потвърждава и от фактите, съдържащи се в досието. Той беше и един от малкото членове на Синода, които се опитаха да поднесат извинението си за тези контакти. Сред съществените му предимства е и фактът, че името му е до голяма степен чисто от публичните скандали, в които се оказаха замесени голяма част от другите митрополити, като никой не поставя под съмнение неговия монашески начин на живот. Може да се обобщи, че новият патриарх беше приет радушно, тъй като той е един от малцината, които отговарят на всички формални, неформални и публични изисквания към образа на Българския патриарх.

Неговите критики акцентират върху неговата доброта, с намек за мекушавост, изказвайки съмнение в способността му да инициира радикални промени в Църквата и да ограничи своеволията на най-спорните висши духовници. Въпреки тези съмнения обществената среда, в която новия патриарх беше избран, спомогна от самото начало той да създаде впечатлението за силен институционален център на Църквата, което внася съществени промени в отношенията между Патриарха и Синода и между Църквата и обществото.

Църква и общество: възможно ли е обръщане на вълната?

В хода на подготовката на Събора социолозите не отчетоха сериозен интерес към патриаршеските избори. Веднъж избран обаче, новият патриарх беше посрещнат позитивно, дори с въодушевление, а около месец след неговият избор социолозите отчитат сериозен ръст на доверието към него и Църквата.

В изследване на НЦИОМ 66% от българите изказват одобрение за дейността на БПЦ (одобрението към Църквата е нараснало с 21% след избора

Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.

BULGARIEN

DR. MARCO ARNDT

April 2013

www.kas.de/bulgarien/

на нов патриарх), а самият патриарх Неофит се радва на одобрение от 64%.

За това спомогна и фактът, че той беше избран в неделята, в която беше организиран и един от най-големите публични протести срещу икономическото и социално положение в страната и няколко дни след като правителството подаде оставка. Изборът, предаван на живо от две от централните телевизии, създаде усещането, че в този миг Църквата е една от малкото стабилни институции в държавата.

По повод вълната от самоzapалвания в страната новият патриарх отправи призив хората да не посягат на живота си. В някои от първите си проповеди той обърна внимание и на положението в страната, отправяйки призови за солидарност и спокойствие. Не закъсня и признанието от действащите политици – патриархът беше посрещнат с овации при първото си посещение във все още действащото тогава Народно събрание, а на 7 април по призива на президента на страната всички изповедания отслужиха молебен за закрила на българския народ. Междувременно патриархът направи протоколни срещи с голяма част от водещите български политици, а едно от първите действия на новоназначения служебен премиер на страната беше да посети патриарх Неофит в Русе.

Може да се обобщи, че за пръв път от началото на прехода в турбулентната обществена среда на протести и недоволство българските политици видяха в Българската православна църква стабилна институция, от чиято легитимност биха могли да се възползват за успокояване на обществените настроения.

Всичко това съществено променя ситуацията в Българската православна църква, създавайки усещането за силен център, който излъчва основните послания и за патриарх, който фокусира в себе си големи обществени очаквания. Може с голяма степен на сигурност да се прогнозира, че новият патриарх няма да

престане да търси съгласието и мнението на другите митрополити, но новата му публична позиция и легитимност му дават възможност да се опита да разреши някои от най-тежките проблеми, наслоени в българския църковен живот. Кой са те и по кои въпроси се очаква патриархът да прояви най-голяма активност?

Предизвикателствата пред новия патриарх

Едно от основните предизвикателства пред новия патриарх е свързано с необходимостта от преодоляване на силните центробежни тенденции. Без формирането на единен църковен бюджет и цялостно институционално и административно укрепване на Църквата трудно може да се постигне изравняването на статута на свещениците от различните епархии, което беше определено като един от основните приоритети в първата реч на патриарха. Това ще бъде труден и бавен процес, който ще изисква преодоляването на съпротивата на някои от влиятелните архиереи. Без такива стъпки обаче усещането за активизиране на публичната роля на Църквата, включително в областта на социалната и образователната дейност, ще се окаже нетрайно, тъй като множеството миряни контактуват почти единствено със свещениците и точно тези контакти играят най-голяма роля в изграждането на траен публичен образ на Църквата.

В новата ситуация на българските политици ще им бъде много по-трудно да продължат да отхвърлят дългогодишното искане на Църквата за въвеждане на вероучение в училищата, още повече, че това искане се радва на подкрепата на широки обществени среди. Може да се очаква, че това ще бъде една от първите цели на новия патриарх.

Другото предизвикателство пред новия патриарх, по което обаче трудно може да се очаква съществена активност, е свързано с преодоляването на наследството от комунистическия период. Въпреки силните обществени призови въпросът остава труден за решаване

Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.

BULGARIEN

DR. MARCO ARNDT

April 2013

www.kas.de/bulgarien/

поради съпротивата на отделни митрополити, които предпочитат по този въпрос да бъде запазено мълчание.

Точно поради трудността за постигане на консенсус в Синода е по-вероятно новият патриарх да не се впуска в конфронтация по тази тема – в едно от интервютата, дадени малко след неговия избор, той определи това като „личен въпрос“, който стои на съвестта на всеки от засегнатите от разкритията. В хода на кампанията по избора на новия патриарх обаче многократно беше повдиган и въпросът за канонизацията на мъчениците на комунистическия режим, като очакванията са този проблем да стои все по-настоятелно на вниманието на Синода. Въпреки че трудно може да се очаква публично извинение или покаяние от страна на църковната йерархия за грешките, допуснати по време на комунизма, канонизацията на мъчениците имплицитно ще доведе и до осъждането на комунистическия режим, което поне частично би удовлетворило очакванията на част от общественото мнение в тази посока.

На дневен ред на новия патриарх стои и икуменическият диалог. Днес Българската църква не проявява почти никаква международна активност извън протоколните вежливости, не само по отношение на диалога между различните християнски деноминации, но и по отношение на междуправославния диалог. Причината за това е, че изключително голямата активност на БПЦ на икуменическата сцена в годините на Студената война, стимулирана и насърчавана от тайните служби, компрометира изцяло идеята за силна църковна външна политика в годините на прехода.

БПЦ би трябвало да активизира позицията си в диалога с православните църкви и да осмисли ролята си на Църква на мнозинството в една от малкото православни държави, членове на Европейския съюз.

С оглед на позициите му през годините, а и като се има предвид периодът му на служение като Русенски митрополит може да се допусне, че самият патриарх е благосклонен към активизирането на международните контакти на БПЦ, включително и с другите християнски деноминации, а и широката му богословска култура предполага, че той самият има готовност за такъв диалог. Това обаче е трудно осъществимо поради силната съпротива и липсата на ясни международни приоритети на Българската православна църква. Това се дължи и на наложената самоизолация на БПЦ през последните години, ограничена почти единствено до контакти с Московската патриаршия.

Преодоляването на тази международна изолация също зависи от съществуването на силен институционален център, който да има възможността да определя международните приоритети и да ги защити пред мнозинството от архиереите. Активизирането на тези международни контакти, включително със съседните православни църкви в Сърбия и Румъния, ще даде възможност и за разширяване на богословския хоризонт на бъдещето висше духовенство.

В заключение може да се обобщи, че начинът, по който беше избран новият български патриарх, а и обстановката, в която се проведе този избор, му осигурява легитимност, на която едва ли се е радвал който и да е от неговите предшественици. Патриарх Неофит е добре приет от общественото. Това му дава възможност за укрепване на институционалния център на Българската православна църква, което е необходимото предварително условие за решаването на голяма част от предизвикателствата, които стоят пред него. Създаването и укрепването на този център няма да бъде посрещнато с удовлетворение от част от висшето духовенство, поради което новият патриарх ще трябва да търси и максимално широко съгласие между митрополитите. Промените, които може да се очаква да настъпят в Българската

Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.

BULGARIEN

DR. MARCO ARNDT

April 2013

www.kas.de/bulgarien/

църква, няма да бъдат нито внезапни, нито революционни, а ще бъдат бавни и постъпателни.

Най-важната вече състояла се промяна обаче е, че Българската православна църква и нейната висша йерархия вече започна да осъзнава колко трудно се постига, но и колко важно е да се поддържа благосклонното отношение на общественото мнение, с което тази йерархия ще все повече да се съобразява. Ако допреди два месеца митрополитите можеха убедително да твърдят, че цялостната среда е враждебна към тях заради общата секуларна насоченост на медии и обществено мнение, това вече не е така, което се дължи на патриарха. Тази промяна е голям шанс за БПЦ, от който би трябвало да се възползва.